

Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА
ВІДДІЛ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ
СВІТОВА ФЕДЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ
УКРАЇНСЬКЕ ЛІКАРСЬКЕ ТОВАРИСТВО У Львові
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ЛІКАРСЬКА КОМІСІЯ

*На пошану 150-річчя
від дня заснування НТШ*

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

за матеріалами всеукраїнської
мультидисциплінарної науково-практичної
конференції з міжнародною участю

ЛІНГВОЕКОЛОГІЯ: МОВА МЕДИЦИНИ

Львів, 22–23 лютого 2023 року

ЛІНГВОЕКОЛОГІЯ: МОВА МЕДИЦИНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES
DEPARTMENT OF HUMANITARIAN EDUCATION
WORLD FEDERATION OF UKRAINIAN MEDICAL ASSOCIATIONS
Ukrainian Medical Association
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
Medical commission of NTSu

LINGUISTIC ECOLOGY: THE LANGUAGE OF MEDICINE

Materials of the All-Ukrainian scientific-practical
conference with international participation

Lviv, 2023

Л 59 **Лінгвоекотологія: мова медицини:** збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 22 - 23 лютого 2023 року / наукова редакторка Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львів-ського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2023. 428 с.

ISBN 978-617-7196-30-2

Наукова рада:

д-р фарм. наук, професор Борис Зіменковський;
д-р мед. наук, професорка Валентина Чоп'як;
д-р мед. наук, професор Андрій Базилевич;
д-р біолог. наук, професор Анатолій Магльований;
д-р мед. наук, професорка Валентина Мойсеєнко;
д-р мед. наук, професор Андрій Наконечний;
д-р філол. наук, професор Микола Степаненко;
д-р мед. наук, професор Олександра Томашевська;
д-р філол. наук, професорка Ірина Колесникова;
д-р філос. наук, професор Павло Содомора;

д-р мед. наук, професор Олександр Кіцера;
д-р мед. наук, професор Євген Дзісь;
д-р філол. наук, професорка Ірина Кочан;
д-р мед. наук, професор Андрій Кордіяк;
д-р філос. наук, професорка Надія Гапон;
д-р істор. наук, професор Ігор Коляда;
д-р філол. наук, професорка Марія Личук;
д-р філос. наук, професор Ігор Держко;
д-р філол. наук, професор Марія Дружинець;
д-р філол. наук, професорка Ольга Новикова

Редакційна рада:

докт. філол. наук, доцентка Тетяна Єщенко (наукова редакторка);
канд. філол. наук, доцентка Надія Черкес; канд. істор. наук, доцентка Наталія Божко;
канд. наук із держ. упр., доцентка Галина Терешкевич (с. Діюгена);
канд. істор. наук, доцентка Наталія Гірна; канд. істор. наук, доцентка Віра Мельник;
канд. філол. наук Ірина Матушак; канд. філол. наук, доцентка Світлана Ягело;
канд. філол. наук, доцентка Марта Дрогомирецька;
канд. пед. наук, доцентка Галина Стечак

У збірнику наукових праць уміщено матеріали учасників усеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Лінгвоекотологія: мова медицини». Подано розвідки, в яких порушено проблеми збереження національної унікальності мови медицини, її зв'язок із етнічною аксіосферою; забезпечення її чистоти, відповідності національному способу мислення українців. Охарактеризовано процес деросіянізації мови клінік, медичної практики в Україні як важливого етапу національного державотворення; десемантизацію базових ідеологем радянської сферії в сучасному медичному дискурсі; окреслено роль Наукового товариства ім. Шевченка та Українського лікарського товариства у становленні мови медицини на рідномовній основі; вказано на культуру терміновживання й відродження національної мовної традиції в медицині; на функціонування медичної термінології у науковому, публіцистичному і художньому стилях.

Розглянуто росіянізацію сфери медицини як інструмент експансії і неототалітаризму у часі московсько-української війни (2014-2022 рр.). Висвітлено питання терапії мови і мовлення дітей і дорослих як новітню галузь мовленнєвої реабілітації.

Для науковців у галузі українознавства, філологів, культурологів, істориків, лікарів.

Автори несуть повну відповідальність за грамотність поданих текстів, точність наведених фактів, цитат, покликань, статистичних даних, власних імен, оформлення бібліографії.

Редакційна рада має право на скорочення матеріалів.

*Рекомендувала до друку вчена рада факультету іноземних студентів
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(протокол № 1-2023 від 21.02.2023 року)*

© Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького, 2023
© Автори матеріалів, 2023

термінології.....	103
Мазур Петро, Мазур Людмила, Горошко Євгенія Становлення медичної термінології в Українській Народній Республіці 1917-1920 р. р. (за Арсеном Річинським)	108
Samoilenko Olena Some Controversies of Ukrainian Medical Terminology	113
Syrotina Olena, Rozhkov Yurii Генезис термінології ветеринарної медицини (на прикладі англійської та української мов)	119
Сікорська Ольга, Ханецька Антоніна Становлення та проблематика української медичної термінології	128
Тепла Оксана Екстралінгвальні й інтралінгвальні чинники появи ковід-новотворів	134
Томашевська Олександра, Дзись Євген Росіянізми в українській мові медицини	140
Черкес Мар'яна, Черкес Надія Екологічний аспект сучасної української мови (на прикладі деяких атрибутивних конструкцій медичного мовлення оториноларингологів.....	147
Яворська Лідія Про суржик, калькування і мовні покручі у навчальній фармацевтичній літературі за незалежності України	154

**Фахова комунікація. Мовотерапія.
Деросіянізація мови клінік, медичної практики
в Україні як важливий етап національного
державотворення**

Гапон Надія Гендерночутливе мовлення у психолінгвістичних підходах: розмисли про соціальні та професійні комунікації	159
Щенко Тетяна Екологія мови сучасної медичної документації у галузі охорони здоров'я.....	165
Іваненко Ірина Проблема використання росіянізмів у творчих роботах студентів Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.....	175
Колесникова Ірина Терапія мови: деякі зауваження.....	180
Масний Зеновій-Тарас Зауваги про мову медицини	185
Матушак Ірина Мовний пуризм на початку ХХ століття	187
Сабельникова Тамара Екологія мови як чинник звільнення від колоніальної залежності (на матеріалі текстів медичного спрямування)»	190
Сердуніч Любо Важливість боротьби з омосковцентам у сфері медицини як інструментом лінгвоциду	196
Степаненко Микола Епоха коронавірусу й український академічно-народний медичний дискурс	203
Тукова Тетяна «Лінгвальний» на межі дискурсів?	209
Турган Ольга Синтез наукового й художнього дискурсу в українській романістиці ХХ століття про лікарів	215
Якубовська Марія, Стахів Марія, Даньшова Валентина	

Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ, 2019. С.335 – 404.

4. Лещенко Т.О., Жовнір М.М., Бондар Н.В. Синтаксис фахового стоматологічного дискурсу: до національних витоків. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 33–37.

5. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. ХХ, 368 с. Репринт з видання 1931 р. (Серія «Українська граматична класика»).

6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. Т. 4. С. 516.

7. Словник української мови (СУМ 20). URL: <http://surl.li/ewbza>.

8. Словник української мови у 20 томах, або СУМ-20. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/ekevn>.

9. Стоматологічний словник URL: <http://www.medgarant.com.ua/index.php/dictionary>.

10. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль, 2002. 352 с.

11. Цупікова О. А. Особливості функціонування морфологічних одиниць у рекламному медичному дискурсі. *Південний архів (філологічні науки)*. Вип. LXXXVIII. С. 6 – 12. URL: <http://surl.li/ewbmf>.

12. Чех Ю. С. Засоби лінгвальної гри в сучасному мультимодальному тексті (на прикладі текстів соціальної реклами мережевого контенту). *III Міжнародна студентська наукова конференція «International Medical Students Conference in Poltava 2022» (IMEDSCOP 2022)* включена до плану проведення наук., наук.-техніч. симпозіумів, з'їздів, конференцій, семінарів, нарад в Україні в 2021 – 2022 рр. (посвідчення №682 від 03 вересня 2021 р.). с. 160 – 161.

УДК 821.161.2-31:614.253"19"

СИНТЕЗ НАУКОВОГО Й ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ ХХ СТ. ПРО ЛІКАРІВ

Ольга Турган,

докторка філологічних наук, професорка, завідувачка
кафедри культурології та українознавства Запорізького
державного медичного університету
(м. Запоріжжя, Україна)

У статті проаналізовані романи українських письменників 60-80-х р.р. ХХ ст., у яких порушуються проблеми медицини, вчених-лікарів, гуманітарної складової в освіті лікаря, простежуються особливості поєднання наукового й художнього дискурсу в них.

Ключові слова: телеологія медичного знання, лікар, вчений, дискурс, науковий, художній, духовність, термінологія.

The article analyzes the novels of Ukrainian writers of the 1960s and 1980s of the 20th century, in which the problems of medicine, medical scientists, and the humanitarian component in the education of a doctor are raised, the peculiarities of the combination of scientific and artistic discourse in them can be traced.

Key words: teleology of medical knowledge, doctor, scientist, discourse, scientific, artistic, spirituality, terminology.

В історії української літератури й культури загалом простежується інтерес до науки й науковця протягом більше ніж двох століть. На думку Р. Ткаченка: «Наука як самостійний об'єкт художнього відтворення остаточно утвердилась у європейському мистецтві ХІХ – ХХ ст. З цією темою були пов'язані різноманітні настрої та ідеї: надія, розчарування, страх, віра в розум, віра у прогрес, прагнення до влади, багатства, слави, воля до істини тощо. Власне, це була фаустівська тема, що відбивала постанови і цінності європейської культури, котра, за О. Шпенглером, має фаустівську душу. Таким чином, історія художнього осягнення науки, відповідно до уявлень окремих культурологів, кореспондує з долею європейської культури, з її розквітом і занепадом» [7, с. 11].

«Світ вченості» спостерігається на різних етапах розвитку літератури, філософії. Так, у історії Давньої Русі вшановували назвою «книжник» Володимира Святославича, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Ярослава Володимировича Галицького, Володимира Васильовича Волинського, Костянтина Всеволодовича Ростовського. З них лише Клима Смолятича й Володимира Васильовича Волинського було названо філософами.

Для літератури Київської Русі характерні принагідні висловлювання про користь книг, промова філософа перед князем Володимиром («Повість врем'яних літ»), похвала читань в Ізборнику Святослава (1073 р.), згадка про видатних особистостей, зокрема, Клима Смолятича в Київському літописі, Феодосія Печерського в його житті. Уже в духовній культурі Київської Русі поєднувалися три способи пізнавальної діяльності – художній, символічний, науковий. Поєднання цих способів з перевагою

останнього реалізується у творчих особистостях Нестора Літописця, який був «не просто хроніст-компілятор, що вбачав своє завдання у елементарному об'єднанні матеріалів, радше історик у сучасному розумінні слова», [9, с. 247] та Даниїла, ігумена землі руської, текст твору якого «Життя і ходіння...» дає підстави назвати його людиною наукового складу, «допитливість якої картезіанського або фаустівського типу» [9, с. 247].

Традиції «мудростних житій», софійності з її культом Божої Премудрості, із вибиранням у це поняття Божого одкровення, науки й мистецтва були продовжені в давній українській літературі К. Транквіліоном-Ставровецьким. Певною мірою єдність Премудрості Божої й людської мудрості порушується в творах К. Саковича, Л. Барановича, К. Транквіліона-Ставровецького, С. Почаського, М. Довгалевського, Х. Євлевича, Ф. Прокоповича та ін.

Барокова культура, як твердять дослідники А. Макаров, Л. Ушкалов, утверджувала тему розчарування у розумі, але не у всіх українських мислителів відбулося розмежування між науковими й духовними цінностями. Прикладом цього є творчість Г.С. Сковороди.

Романтична проза I половини XIX ст. в особах І. Срезневського («Майоре, майоре») й Т. Шевченка («Близнюки») художньо інтерпретувала образи представників ученої братії.

У творах І. Нечуя-Левицького («Хмари», «Над чорним морем»), Панаса Мирного («Лихі люди»), Олени Пчілки («Товаришки»), Б. Грінченка («Сонячний промінь», «На розпугті»), О. Кониського («Семен Жук та його родичі», «Юрій Горovenко»), М. Коцюбинського («Нюрнберзьке яйце»), Марка Черемшини («Мужик-астроном») та ін. порушуються проблеми інтелігенції, з'являються образи науковців, висловлювання про науку.

Унікальним явищем, на думку вчених, є роман А. Кримського «Андрій Лаговський», в якому створено образ вченого-енциклопедиста і дискурс науки представлено у вигляді наукових пасажів, вкрапель, бесід-екскурсів на наукові теми. Традиції української інтелектуальної прози початку XX ст. були продовжені в XX – на початку XXI ст. В. Підмогильним, М. Хвильовим, М. Могілянським, М. Івченком, В. Винниченком, В. Петровим-Домонтовичем, Остапом Вишнею, Ю. Івакіним, Ю. Мушкетиком, П. Загребельним, Ю. Щербаком, В. Дроздом, М. Амосовим, Б. Антоненком-Давидовичем, М. Сорокою, О. Бердником, Т. Антиповичем та ін.

Українська література 60-80-х років XX століття збагатилася романами про лікарів і зокрема про лікарів-учених – «Крапля

крові», «Біла тінь» Ю. Мушкетика, «Думки і серце», «Записки з майбутнього» М. Амосова, «За ширмою» Б. Антоненка-Давидовича, «Бар'єр несумісності», «Причини і наслідки» Ю. Щербака та ін.

М. Амосов, хоча й писав російською мовою, але українофобських висловлювань у його творчості немає. Як відзначає Р. Ткаченко, «... його стримана «українськість» дещо нагадує життєву позицію В. Вернадського... Як інтелігентна, порядна людина, він усвідомлював бруталність влади у переслідуваннях інакомислячих. 1966 р. він підписав колективний лист на захист ув'язненого І. Світличного. Найбільш український за змістом документ у творчій спадщині академіка – доповідь «Ідеологія для України» [7, с. 109].

Відомі твори письменника-хірурга, вченого кібернетика «Думки і серце», «Записки з майбутнього», в яких порушені і на сьогодні актуальні проблеми розвитку медицини як у науковому, так і практичному аспектах, проблеми медичного права та етики, комплексного вирішення медичної науки, конфлікту холодного розуму й серця, синдрому професійного вигорання, взаємостосунки і практики між колегами, між лікарями, хворими та їх родичами.

Масштабність мислення головних персонажів як державних діячів, мислителів, промисловців, інженерів, поетів, практичних лікарів і вчених зумовили й створення оригінального жанру, в якому поєднуються риси й ознаки своєрідної сповіді, наукового трактату, наукової фантастики й художнього твору.

Сюжет роману Ю. Мушкетика «Крапля крові» (1964) будується на протиставленні способу життя, філософських поглядів і морально-етичних засад професорів медицини Холода і Білана, які майстерно опанували фах хірурга. Головним критерієм їх характеристики є розуміння ними свого професійного обов'язку, вміння побачити у наскрізь пройнятому техніцизмом і відчуженістю світі людину.

Глибинною внутрішньою потребою й необхідністю для професора Холода є служити людині, співпереживати їй, допомагати в найскрутніших ситуаціях, реалізовувати провідний принцип медицини – лікувати не окреме захворювання, а організм в цілому, сповідувати принципи філософії кордоцентризму.

Професор зі «скрижанілим серцем» - так охарактеризовано кардіохірурга Олександра Кіндратовича Білана, для якого головне: оволодіти модними операціями на серці з метою прославитися, піднятися «на вершини», людське життя для нього – дру-

горядна річ, заради своєї кар'єри він здатен топтатися по людських долях і серцях. У художній реалізації цього образу акцентовано увагу письменника на проблемі неспівмірності бажань і можливостей фахівця. Показовим у романі є ставлення тодішньої тоталітарної системи до двох антиподів професорів-хірургів. Явна перевага віддається залюбленому в себе кар'єристові, аморальному пристосуванцю Біланові. Професорові Холоду зі своєю чесністю, принциповістю, відданістю професійному обов'язку й громадянською відповідальністю необхідно постійно доводити, що він саме такий.

Роман Ю. Мушкетика «Біла тінь» був написаний, за свідченням автора, у «страшну, крижану» епоху – 1972–1976 р. Уперше був опублікований у журналі «Вітчизна» 1974 р. й підданий одразу нищівній ідеологічній критиці. Лише після публікації литовською, російською, болгарською, чеською німецькою, іспанською мовами його було видрукувано в Україні з ідеологічними правками й купюрами, переакцентуванням окремих слів, настроїв. Письменник у виданні 2004 р. поставив перед собою завдання вернути роману «первозданність», «доробити, доповнити, не вводячи якихось нових ліній, не переорієнтуючи в суголосся з нинішнім часом, ... а лише відтворити соціальне тло, на якому розгортається уся фабула роману, атмосферу, прописати кілька сцен, притаманних тому часові, тому життю, адже ті персонажі, (себто всі ми) думали, сперечались, щось знали й чогось не знали, до чогось докопувалися, щось робили й чогось боялися. Так, у час написання роману вже не можна було згадувати сталінські страхіття й навіть критику сталінського культу та його безчинств, широко публіковану в пресі раніше, в 60-ті роки, а люди ж про все те не переставали говорити, а каральні органи не переставали вишукувати крामолу та карати» [6, с. 6]. У передмові до цього видання роману письменник зазначив, що «Біла тінь – єдиний роман, у який я дещо втрутився з висоти нинішнього часу, він мені дорогий, і вважаю, що за рівнем психологізації – найкращий (поряд з повістями «Біль» та «Обвал») [6, с. 8].

В основі роману показ науково-дослідної роботи в період так званого застою. Доктор біологічних наук, завідувач лабораторії науково-дослідного інституту Дмитро Іванович Марченко та його колеги – це типові співробітники установи брежнєвського періоду, кожен зі своїми поглядами на життя, кар'єрні здобутки, виконання дослідницьких функцій. Письменник акцентує увагу на нав'язуванні науковими авторитетами власної думки в колективі, на обмеженості культурних обширів, на

практиці написання дисертацій на замовлення, інтригах, боротьбі за владу тощо. Але всі ці життєві й виробничі проблеми пропущені через «мікроаналіз душі» персонажів, для автора найголовнішим і найцікавішим є те, якою є людина в різних життєвих сферах, раціональній і емоційній, у праці, в громадському житті, в особистих стосунках, у поведінкових моделях. Автор виводить образи справжніх і «несправжніх» учених, людей, наділених непересічними моральними якостями, нищих, без «чесності з собою», здатних на зраду. Проте письменник не дає прямолінійних висновків, він перетворює «виробничо-професійну інтригу в романі про науковців на метафору людинознавства, самопізнання» [7, с. 128].

Телеологія медичного знання постає зі сторінок цього роману. Уже з перших сторінок його постає проблема вміння поставити правильний діагноз, щоб не вкинути людину «нехай не в панічний переляк, але в глибокий песимізм», у самонавіювання. Як і кожен твір, пов'язаний з наукознавством, цей роман містить термінологію біологічного, медичного спрямування, з галузей інших наук, опис симптомів хвороби, роздумів про вічну непримиренну боротьбу життя і смерті, заперечення людиною смерті відкриттями, книжками, скульптурою тощо. Мають місце описи гіпертонічного й серцевого нападів, симптомів онкологічних захворювань, характеристики лікарів, роздуми про місце людини у Всесвіті, взаємодії розумового й емоційного, думки і чуття.

Квінтесенцією роману є віра у добру сутність людини попри гіркоту найрізноманітніших ілюзій, проблему відчуження людини й природи, екзистенційних криз і зрушень. Багатозначність назви твору полягає в означенні й дослідженні складності людської натури, життєдайності її внутрішньої глибини («сонячний промінь грає в нашій голові»), поєднанні раціонального й ірраціонального в людській природі. У роздумах вченого Віктора Борозни людина – «тіlnна частка вічної субстанції, яка саморозвивається ще й намагається досягнути саму себе. І тут, звичайно, існує суперечність... якщо ми, робота нашого мозку лише наслідок певного рівня розвитку матерії в напрямку математичної логіки, комбінації нулів і одиниць, то це комбінування, досягнувши якогось рівня, мусить вернутися до абсолютного нуля. Адже принцип не може стати понад суть, комбінування – понад матерію. А тоді знову вгору, це безкінечний процес. Але у нас ще є чуття. Може, й вони тільки комбінація нулів і одиниць. Та вони дають нам можливість відчувати ту ж матерію і насолоджуватись нею. Вони ж бо найвищий дарунок сві-

ту. Вінець його творіння. Для нас іншого нема. Найскладніші машинні комбінації нулів і одиниць нам ніколи не замінять їх, не зможуть дати того, що дають вони... Чи не слід людству поміркувати глибше в цей бік?» [6, с. 366-367]. Автор «випробовує» своїх героїв на поєднанні в їх сутності професіоналізму у наукових справах, які, за К. Ясперсом, є аристократичним заняттям, і духовних та душевних якостей, тобто вони мають бути як аристократами науки, так і аристократами духу.

У творчості Б. Антоненка-Давидовича серед низки «неповторних людських доль і характерів, часом винятково колоритних і вражаючих, виписаних художником-гуманістом майстерно, з непідробною любов'ю, повагою й співчуттям до людей чесних і порядних, або ж – неприязню до людей підлих, брутальних, жорстоких» [3, с. 24] окреме місце займають і образи медиків. Під час перебування в таборах у Б. Антоненка-Давидовича характер роботи часто змінювався, довелося йому працювати землекопом і шахтарем, слюсарем і бухгалтером, фельдшером і секретарем таборового начальника. Але письменник ніколи не нарікав на долю, він не зламався й не озлобився. В одному зі своїх листів він зізнавався: «Моя нелегка життєва путь з усякими несподіванками привчила мене не дивуватися, а у філософії не відмовляти в слушності Шпенглерової теорії циклічності, цебто в повторенні в житті через певні проміжки часу відомих уже явищ» [цит. за: 8, с. 45] і підтверджує свою інтерпретацію відомої праці філософа «Занепад Європи» українською приказкою: «Біда біду перебуде – одна згине, друга буде».

Слід наголосити, що восени 1917 р. після закінчення Охтирської гімназії майбутній письменник, «копіюючи тургенєвського Базарова», вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету, де «охоचे вивчав анатомію, зоологію та фізику до ботаніки ставився байдуже, а за хімію навіть не взявся» [1, с. 9].

Перебуваючи на засланні, письменник оволодіває професією фельдшера. У 1947 р. після звільнення з табору він із першою дружиною лікаркою Вірою Баглій працювали близько року за медичним фахом у Наманганській області Узбекистану, де й було зібрано фактичний матеріал для майбутнього твору. Про історію його написання автор зазначав: «Вільними від фізичної роботи годинами, а то й ночами, коштом відпочинку й сну, я припадав до клаптиків паперу, пишучи роман «За ширмою». Далеко від України, в хаті сільського шевця, де я квартирував, під стукіт шевського молотка й часом сварку та п'яну лайку

майстра-кустаря та його замовців, я гарячково працював, не уявляючи навіть, чи залишилося щось у мене від колишніх літературних здібностей, чи я розгубив і рештки їх на тих «розпуттях велелюдних». Але працював, бо то був поклик зсередини мене. В процесі роботи я радісно констатував, що залишилася не займаною моя мова, яка довго вакувала без практичного застосування. Виходило, що, втративши в житті все, я зберіг найдорожчий свій скарб! Цього було досить, щоб не тільки не нарікати на свою долю, а й по-справжньому відчувати щастя...» [1, с. 12].

У цьому романі, який став для письменника «за другий мандат у літературу», моделювання образів пов'язане зі стереотипами доби й ознаками стилю. Власний досвід автора у медичній справі в Узбекистані допоміг йому реалістично відтворити амбівалентність характеру головного персонажа – лікаря Олександра Постолювського. Кращі риси його вдачі, професіоналізм лікаря виявляються в практичній діяльності.

Він відбудовує амбулаторію, веде успішну боротьбу з малярією, іншими захворюваннями серед пацієнтів, продовжує поповнювати свої знання, стежачи за всіма новинами в медичній періодиці, беручи участь у наукових конференціях, на курсах підвищення кваліфікації, здійснюючи просвітницьку діяльність. Потреба у комплексному вирішенні медичних проблем спонукає лікаря до теоретичних роздумів, певних експериментів, підготовки наукових публікацій. Роздуми лікаря виходять за межі медицини у різні актуальні наукові й соціальні теми – соціології, мистецтвознавства, лінгвістики, етики, філософії. Олександр Постолювський у своїй лікарській діяльності дотримується правила «чесності з собою», не йде на різні провокаційні пропозиції задля порушення медичної етики. Зважаючи на обставини, він у вкрай складних ситуаціях бере на себе відповідальність врятувати життя людини. Він часто невдоволений собою, рівнем своїх знань. Але це було «чесне, святе, як казали колись земці-лікарі, невдоволення. Це була жагуча потреба шукати нових способів, нових методів, коли хотілося поглибити свої, здавалось у ці хвилини, обмежені знання, поширювати й множити свій досвід, аналізувати й дошукуватись правильного синтезу, сміливо розкривати непроникливу завісу незрозумілого, невідомого, що гальмувало лікування, а іноді й не давало врятувати життя людині» [2, с. 495]. Мотиваційно-етичні засади щодо універсальності фаху медика стають обов'язковою настановою, якої він прагне дотримуватися: «Лікареві, як і юристові, не можна-бо залишатись у вузькому колі свого фаху!..

А настрій лікареві – перш за все. Це – наснага, що дає змогу працювати й не втомлюватись, це ясність думки, коли одразу, інтуїтивно бачиш те, чого не видно без рентгену й аналізів, коли заглядаєш вперед і бачиш можливий розвиток хвороби, коли ... лікарська робота, як висловився колись у медінституті один професор, – не ремісництво, а мистецтво, творчість, поклик... А якщо так, то треба натхнення, тонусу, цебто відповідного піднесення, настрою» [2, с. 444–445].

Науковість стає певним компонентом художньої манери автора, ознакою культури художнього мислення. Дискурс медичної науки представлено в романі у вигляді вкраплень щодо діагностування хворих, використання специфічної термінології (кавернозний процес середньої частки лівої легені, анофелес, штучні пневмоторакси, рак грудної залози, стетоскоп, рентгенкабінет, загальний кахексичний вигляд, cancer mamme, туберкульозний лімфаденіт, асфіксія тощо), екскурсів. Зразком органічної задіяності наукових тверджень у тканину художнього твору є описи, що мають як фаховий, так і пізнавальний характер, онкологічних захворювань: «Рак! Підступна, зловісна хвороба... Тихо, часто без болю, без помітних зовнішніх ознак попервах, вона міцно хапає своїми цупкими пазурами якийсь орган людини й без жалю руйнує його. Та цього їй мало. Її спрага нищити – невситима! І вона по лімфатичних путях розпросторується далі, засилає в ближчі й дальні органи свої нищівні, диверсійні десанти – метастази... Хвору людину охоплює загальна кволість, утома, недокрів'я, людина марніє, обличчя її набирає неприємного землистого кольору, сохне шкіра... А там у тканинах ураженого органа, невпинно точиться страшна робота руйнації. Ракова пухлина росте, збільшується, – її клітини, ці мікровелетні – напасники, бурхливо можуть й ширяться... Та ось пухлина розпадається, розкриваються зруйновані кровоносні судини, – і нараз починається тяжка ракова кровотеча. І людське життя стає під страшну загрозу: кровотеча може перетнути його... І отак до нового розпаду пухлини, до нової кровотечі, до тої останньої поразки, коли нарешті сили життя капітулюють перед силою смерті...» [2, с. 489–490].

Описи про професійну діяльність лікаря Постолювського виконують специфічну сюжетно-композиційну роль, вони відтворюють історію взаємин персонажа зі своїми пацієнтами, підлеглими медичними працівниками, колегами – організаторами системи охорони здоров'я, досягнення медицини на різних історичних етапах.

Символічна назва роману «За ширмою» свідчить про по-

рушення письменником інших важливих і «вічних» проблем: батьків і дітей, глибинних національних витоків і основ виховання людини, протилежності й спільності культур, гармонійної єдності природи й людини, кохання, життя/смерті та ін. Автор простежує суперечливість у ставленні лікаря до своїх пацієнтів і до матері, місце якій під впливом чужої за духом і культурою невістки-росіянки відгородили за ширмою в кутку кабінету сина. Прозріння сина настає після виявлення в матері невиліковної хвороби, її смерті по дорозі до Ташкента, куди він її віз на операцію. Тільки трагізм непоправного фіналу викликає у сина усвідомлення великого боргу перед матір'ю і тією землею, де він народився. У порушенні й художньому «розв'язанні» цих проблем Б. Антоненко-Давидович дійшов вершини мистецтва «зображувати в малому велике».

Серед головних героїв роману особне місце посідає образ собаки Жучки, зрідненого з образом матері. Медична й філософська проблема життя / смерть дуже своєрідно зреалізована у творі через внутрішній монолог тварини, яка звертається до людей: «Так, я бридка, я – потворна, але ж я – жива. Я теж, як і ви хочу жити. Чому ж ви раз у раз заміряєтесь на те останнє, що я маю, – на це моє нужденне, гірке існування? Дайте мені мою крихту від вашої зайвини, і я піду геть. Але – дайте! Як вам несоромно, – замість хліба жбурляти в мене камінням!..» [2, с. 454]. До речі, письменник зауважував у листі до Н. Суровцевої: «... Колись на мене багато «навішано собак» за мою шолудиву сучку Жучку з мого твору «За ширмою», а я вважаю, що та Жучка та стара мати лікаря Постолювського – то найкращі герої мого роману» [3, с. 35].

Весь комплекс художніх засобів типізації образів роману (вчинки і дії персонажів, портретна характеристика, авторська характеристика чи характеристика іншими персонажами, міфологізація образів, оніричні картини, епістолярні вкраплення, різні форми мовлення персонажів, гомо-, гетеродієгетичний наратори) переконує реципієнта про вміння письменника відтворювати характери у всій суперечливості й повноті з їх як позитивними, так і негативними рисами.

Має рацію дослідниця творчості Б. Антоненка-Давидовича О. Хамедова [8, с. 101–109], наголошуючи на багатогранності, полісемантичності образів у аналізованому романі. Водночас вона зауважує і про певні поступки автора тогочасній цензурі, що виявилися у наявних у творі соцреалістичних образах і мотивах (образ Ходжаєва, начальника облздороввідділу, члена обкому, образ голови сільради Назіри Бабаджанової). Дослідники (Л. Бойко, І. Світличний, Є. Сверстюк, І. Дзюба, С. Павличко,

О. Хамедова та ін.) наголошували на певних наслідках автоцензури. Головним же у романі вони відзначали – заперечення автором соціалістичної шкали цінностей, пропагандистської риторики, утвердження ним нонконформізму.

Г. Костюк назвав цей твір одним із найвизначніших творів української літератури. Учений, узагальнюючи оцінки літературознавців щодо цього роману, зазначає: «Це не психологічний родинно-побутовий роман... Це не традиційна проблема дітей і батьків, як твердив дехто з критиків (Л. Бойко, Д. Чуб). Це не дидактичний роман, не роман про «виховання правдою і красою» (К. Волинський), – а щось більше, ширше і глибше за всі ці окремо поставлені проблеми. Це синтез цих проблем. Це, як б сказав, соціально-психологічний роман про кровний взаємозв'язок людини і суспільства, людини і нації» [4, с. 267].

Видатний письменник ХХ-ХХІ ст.ст., лікар-епідеміолог, учений, доктор медичних наук, еколог, дипломат, політичний та державний діяч Ю. Щербак у своїх багатопроблемних романах «Бар'єр несумісності» (1964) та «Причини і наслідки» (1986) звертається до лікарського середовища, як і в багатьох своїх прозових творах середніх та малих жанрів та в драматургії. У них порушуються питання суто медичні на високому фаховому рівні, а також найсучасніші морально-етичні аспекти медичної практики, пов'язані з технічним прогресом та іншими соціальними й гуманітарними проблемами. У романі «Бар'єр несумісності» автор в образах раціоналіста-технократа Голуба і представника давніх гуманістичних традицій не лише медицини, а й старої інтелігенції, вигубленої тоталітарною радянською системою, професора Майзеля широко продемонстрував полеміку представників різних поколінь, вміщуючи аргументи двох сторін (трактат Голуба «Новий канон» і рецензію на нього професора Майзеля).

Як зазначали дослідники, в образі головного персонажа роману відомого лікаря Костюка «співіснують» обидва рушії цього конфлікту. Він – переконаний раціоналіст, людина вольова, підкоряє все своє життя служінню обраній справі, але й не зрікається ірраціонального, в істинності якого переконався на власному досвіді. Видатний хірург працює над проблемою трансплантації серця, але у вирішальний момент не зважається пересадити цей життєво важливий орган, боячись упізнати в донорові свою кохану. І хоча потерпіла виявляється іншою жінкою – «бар'єр несумісності» тепер пролягає в душі самого Костюка, символізується, набуваючи нескінченних повторень і відбитків у всьому змісті роману, як у ряді дзеркал» [5, с. 406].

У романі «Причини і наслідки», який М. Рябчук назвав

найбільш соціально-гострою книгою після появи роману О. Гончара «Собор», відтворені аналітично-ділові картини з життя сучасних лікарів, що ведуть боротьбу з небезпечною хворобою – сказом а також наскрізним у ньому є дискурс науки і влади.

Задум твору виник після поради І. Драча написати щось на зразок відомого роману-притчі А. Камінь «Чума». Тому й не випадково жанр твору українського письменника визначають як притчу або параболу. У романі наявний, крім соціального, другий символічний план, у якому кристалізується авторський задум. Сказ як символ, алегорію визначає старий учений Шульга: «Мене знав увесь Київ, мене шанували, здоровкались на вулицях. В місті був сказ, і до мене стояли черги... Тепер сказу нема... Тепер сказ – у квартирах!» [10, с. 164]. Підтекстова метафора невеликої хвороби сказу проектується на соціальну сферу. Персонажі роману репрезентують різні соціально-психологічні типи вчених-медиків: завідувач лабораторії Нечаєв, старий директор Брага, талановитий академік Мідатов уособлюють, за визначенням Р. Ткаченка, конформістську модель поведінки, авторитаризм, деструкцію. Повноцінними творчими особистостями постають Жадан, Левкович, Шульга, які «найближче стоять до продуктивного соціально-психологічного типу, що покликаний в любові і творчій праці віднайти свободу. Але, як випливає з роману, без активної громадянської позиції, без підтримки однодумців, без власної сили духу їхня діяльність приречена на забуття й деградацію» [7, с. 159].

Науковий і художній дискурс поєднуються в романах Ю. Щербака, інтелектуалізм, офіційно-ділова стилістика синтезуються з ліричними відступами, задушевністю як епізодичними моментами. Письменник у своїх творах, досліджуючи «бар'єри несумісності», «причини і наслідки», дефіцит аморальності, доброти, конфлікти людської екзистенції між свободою і безпекою, моделі соціальної поведінки, конформістської чи нонконформістської, визначив програмний закон для своєї творчості: «Крім законів збереження матерії та енергії, існує закон збереження Добра. Добро, як кисень, вічний і невмирущий, тонка й животворна оболонка, яка оточує Землю. Але Добро так само, як і кисень, треба захищати від отруйних димів; від вас залежить, ким станете: зеленим деревом, що витворює повітря, або мертвячим смогом, в якому задихається все живе і суще» (Оповідання «Закон збереження Добра»).

Митці слова, які звернулися до художньої реалізації телеології медичного знання, майстерно поєднали науковий і худож-

ній дискурс, порушили вкрай необхідну й «вічну» проблему належної загальної культури лікаря, яка формується у процесі гуманітарної освіти і самоосвіти, продуктивної взаємодії культури й етики, культури й науки. Вони підкреслювали вагомість гуманістичних ідеалів, що «дають людині змогу осмислювати себе через призму цінностей, в які повірили. Поза цим зв'язком немає для людини головного – смислу буття» [10, с. 18].

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Твори: У 2 т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1991. 747 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Твори: У 2 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1999. 744 с.

3. Бойко Л. З когорти одержимих. *Антоненко-Давидович Б. Твори: У 2 т. Т. 1.* Київ: Наукова думка, 1999. С. 5–46.

4. Костюк Г. Що вгору йде. *Українське слово. Хрестоматія літератури та літературної критики ХХ ст.* Київ: Вид-во «Рось», 1994. С. 257–268.

5. Кравченко А. Юрій Щербак. *Історія української літератури ХХ століття.* У 2 кн. Кн. 2. Ч. 2 : 1960 –1990-ті роки. Київ: Либідь. С. 402–408.

6. Мушкетик Ю. Біла тінь. Київ: Твім Інтер, 2004. 392 с.

7. Ткаченко Р. Телеологія знання. Художньо-інтерпретаційні моделі в українській прозі ХІХ – початку ХХІ ст. про науку. Київ: Вид-во «Книга», 2015. 280 с.

8. Хамедова О. Feci, quod otui... Доля і творчість Бориса Антоненка-Давидовича. Донецьк: Норд-Прес, 2009. 164 с.

9. Целік Т. Особистісне начало у філософській культурі Київської Русі. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2005. 312 с.

10. Щербак Ю. Лікарі. Роман. Повість. Оповідання. Київ: Дніпро. 1990. 623 с.

УДК 81'42

СИСТЕМА КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛАДНИК ЛІНГВОЕКОЛОГІЇ

Марія Якубовська,

кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства (м. Львів, Україна)